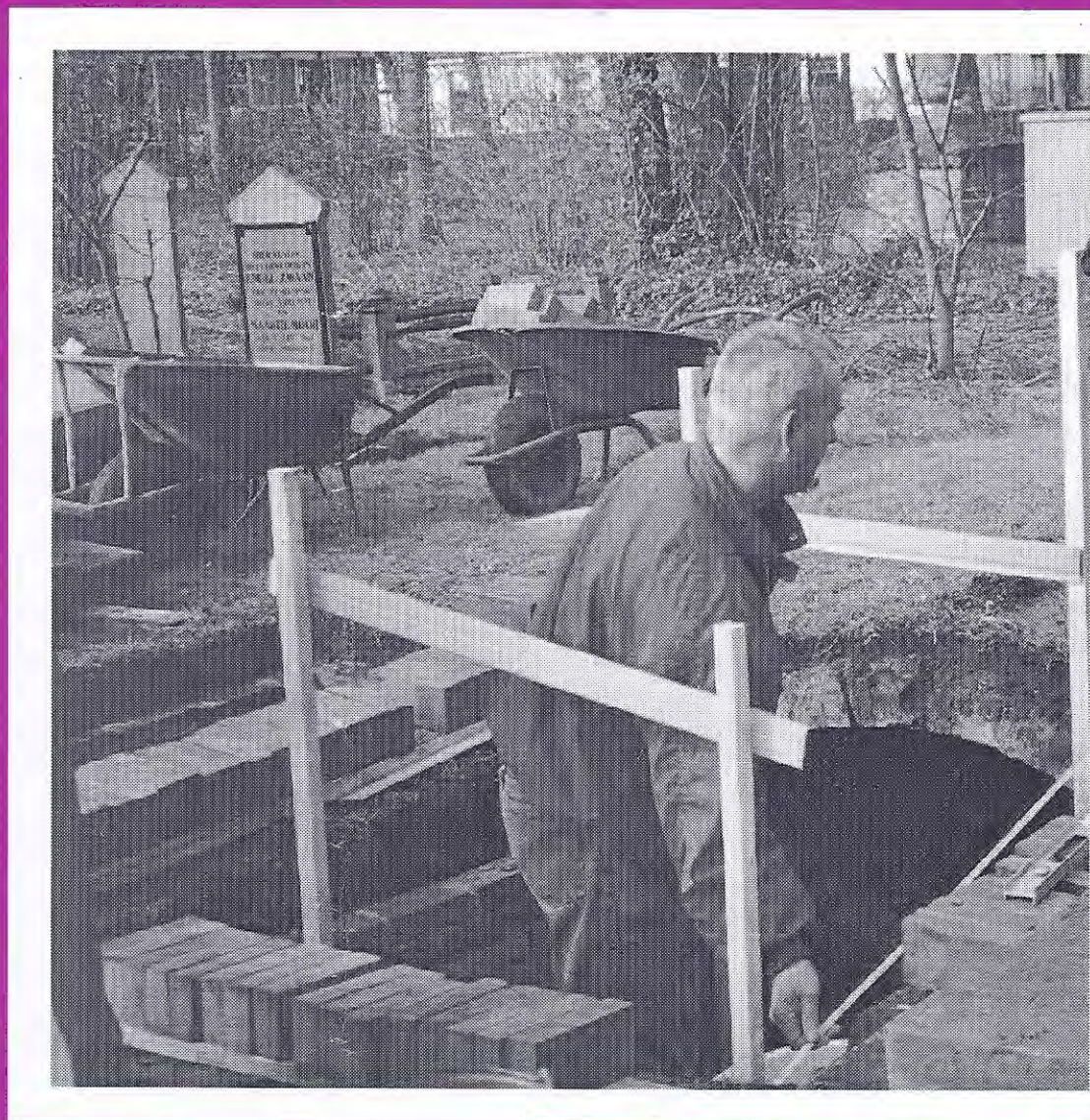

VERENIGING TOT HERSTEL VAN ZORG ROND DOOD EN RUSTPLAATS

DE TEREBINTH

JUNI 1996

COLOFON

De Terebinth is een tijdschrift ten behoeve van de leden van Vereniging de Terebinth

Redactie: Josée Bionda, Sytze de Boer, Wim Cappers en Henk de Feijter

Lay-out: Henk de Feijter

Eindredacteur: Wim Cappers

Redactie en secretariaat: Dodeweg 31
3832 RE Leusden 033-4653380

De kopij voor de volgende Terebinth moet vóór 22 augustus 1996 op het secretariaat aanwezig zijn. De kopij wordt op 3,5 inch floppy en in WordPerfect 5.1 aangeleverd.

Voor adverteerders kunt u inlichtingen inwinnen bij Wim Cappers: 026-3210603.

Het lidmaatschap van de vereniging kost minimaal voor personen f 35,-, voor elke huisgenoot f 15,- en voor organisaties f 100,- per jaar. De contributie kan op giro-nummer 335536 van de Terebinth te Leusden worden overgemaakt. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten f 5,00 per stuk plus verzendkosten.

Artikelen mogen niet worden overgenomen zonder vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.

Voorpagina: grafherstel (p. 35)

Foto's: J. Metselaar (voorp. p. 35, p. 37), A. van der Zeijden (p. 39), E. Benkard, Das ewige Antlitz (Frankfurt, 1926) (p. 41), H. de Feijter (p. 43, 45, 48).

INHOUDSOPGAVE

Blik op werkgroep democratisering	34
Van grafherstel tot voorvaderdag	35
Het nut van het inventariseren van begraafplaatsen	39
Der Tod ist ein schlechter Portraetmaler	41
Heemskerks gemeenschapsgevoel	43
Fietsexcursie Oosterhout	44
Ajax forever	45
Boekbesprekingen	47
Excursie	48
Agenda	48

De Terebinth, jaargang X, aflevering 3, juli 1996

BLIK OP WERKGROEP DEMOCRATISERING

Mijn interesse in Vereniging de Terebinth werd voornamelijk gewekt door de twee doelstellingen die in de folder worden genoemd: de zorg rond dood en de zorg rond de laatste rustplaats. Deze twee zijn niet alleen nauw verwant met elkaar, ze zijn heel boeiend en hebben beide mijn belangstelling.

In mijn beleving ligt het accent binnen de vereniging vaak op de zorg rond de rustplaats. Heel leerzaam en indrukwekkend vind ik het bezoeken van bestaande begraafplaatsen, vooral met een gemotiveerd gezelschap en onder deskundige leiding!

Toch bekruipt me af en toe het gevoel ook iets te missen: er moet meer zijn. Mijn gedachten gaan regelmatig in de richting van "zorg rond dood en rustplaats" in een breder verband en ik zou het waarderen dit onderwerp, hoe veelomvattend ook, wat meer uitgediept te krijgen. Heel prettig is het daarom om in de Terebinth ook artikelen te lezen die daarop ingaan. Een artikel als "Blik op een kindergraf" van Josée Bionda vind ik zeer treffend.

Ik was dus erg blij met de doelstellingen van de vereniging en nog blijer met de uitnodiging om als lid mee te denken bij verschillende activiteiten van de vereniging. Ik heb me daarom niet af laten schrikken door de wat cryptische omschrijving van de werkgroep "Democratisering en zingeving" en me aangemeld als deelnemer. Niet vanwege mijn werk of kwaliteit, maar als gemotiveerde leek die zelfstandig kan denken.

Het leek me bijzonder om in dit kader met andere leden van gedachten te wisselen en ik was heel nieuwsgierig naar de eerste bijeenkomst: wat voor mensen moest ik verwachten, welke ideeën leven er, wat zou er van mij verwacht worden, pas ik als leek wel in zo'n groep... Wat jammer dat deze groep niet kon starten wegens te weinig deelname. Zou ik dan echt bijna de enige zijn die in deze richting interesse heeft?

Met dit stukje tekst wil ik proberen te verwoorden hoe mijn insteek is en ik hoop dat er leden zijn die hier iets van herkennen, die hierop willen reageren en van gedachten willen wisselen met mij of met Josée Bionda. Mijn telefoonnummer is 038-3318951. Mocht ik er niet zijn, spreek dan even iets op mijn bandje in zodat ik kan terugbellen.

Francien van der Weerd

Reactie Josée Bionda: Er hadden zich vier mensen aangemeld. Hun belangstelling ging uit naar creatieve uitingen rondom dood en rustplaats, de betekenis die je vanuit jezelf moet geven en krijgen rondom dood en rustplaats en de fotografie en beeldende kunst. Bovenstaande reactie is mij uit het hart gegrepen! Mijn telefoonnummer is: 033-4953038.

VAN GRAFHERSTEL TOT VOORVADER-DAG

Dit themanummer vraagt aandacht voor de waarde van alledaags funerair erfgoed. Het gaat nu eens niet om graven, beeldmateriaal dan wel voorwerpen van beroemde mensen of van een bijzondere schoonheid. Het cultuurhistorische belang van de veel voorkomende, de gewone dodencultuur staat voorop. In dit eerste artikel zal de waarde van het alledaagse met een voorbeeld worden toegelicht. Daarna volgen twee artikelen, waarin de betekenis van onopvallende graven en op het eerste gezicht misschien onbeduidend beeldmateriaal nader wordt aangeduid. Samen vormen de artikelen een oproep voor het opstellen van een richtlijn voor het bewaren van funerair erfgoed met speciale aandacht voor de waarde van het alledaagse.

Een duik in het eigen verleden

1600: slag bij Nieuwpoort, 1800: Napoleon kroont zichzelf tot keizer. Wie kent niet deze ronde jaartallen uit de geschiedenisboekjes van de lagere school. Het leren van

Inkleuren tekst

de minder ronde jaartallen was echter berucht en deed bij velen een afkeer van geschiedenis ontstaan.

Deze constatering is gelukkig maar ten dele waar. Mensen worden ouder en vergeten nare ervaringen. Wanneer de kinderen de deur uit zijn en afscheid is genomen van het betaalde werk, breekt de tijd aan om op het eigen leven terug te kijken. Oudere mensen gaan zich voor hun eigen geschiedenis interesseren en voor die van hun voorouders.

Ten behoeve van dit stamboomonderzoek bezoeken veel ouderen archieven. Jaartallen blijken ineens een handige kapstok te zijn om een stamboom te ontwerpen. Hierin worden geboorte, huwelijk en dood van de voorouders in kwartierstaten vastgelegd. Bovendien kunnen met enig aanvullend speurwerk in archieven en bibliotheken andere wetenswaardigheden over het leven in vroegere tijden te voorschijn worden gehaald.

Vervallen familiegraven

De nazaten van de familie Van Egmond-Planteydt, voor het merendeel woonachtig in Noord-Holland, hebben een andere weg gevolgd. Een paar jaren geleden ontdekten enkelen van hen drie graven met de stoffelijke resten van enige voorouders. De graven bleken in een slechte staat te verkeren. Wat de interesse van de ontdekkers vergrootte, was de ligging van de laatste rustplaatsen. Ze bevonden zich namelijk op het kerkhof van de slotkapel van de heren van Egmond te Egmond aan den Hoef. De vraag wierp zich op, of de familie niet verwant was aan het bekende, gelijknamige, adellijke geslacht. Een van de graven, Lamoraal van Egmond, haalde zelfs de geschiedenisboekjes, doordat de hertog van Alva hem met de graaf Van Hoorne in 1568 te Brussel liet onthoofden. Hiermee begon de Tachtigjarige Oorlog.

Pogingen om het herstel van de graven met geld van kerkelijke of wereldlijke overheden te financieren mislukten echter. Bovendien bleek uit een eerste genealogisch onderzoek, dat er geen verband tussen de beide families bestaat. De ontdekkers van de graven achtten hun vondst echter zo belangrijk, dat ze in 1992 op initiatief van Jan Metselaar het Comité Van Egmond-Planteydt oprichtten om de graven te herstellen.

Archiefonderzoek

Pas in tweede instantie begon het Comité met een stamboomonderzoek. In de eerste plaats verschaften de gedenksteden zelf de nodige informatie. Anthonie van Egmond en zijn vrouw Rachel Planteydt, de naamgevers van het Comité, zijn er niet als eersten begraven. Zij overleefden hun kinderen Siewwtje en Christiaan, die in 1863 overleden. Zelf bliezen de ouders in 1864 en 1888 de laatste adem uit. Genealogisch onderzoek leerde, dat

het echtpaar acht kinderen kreeg. Vier stierven er in het eerste levensjaar. Dit was niet ongebruikelijk in een tijd, dat de gezondheidszorg nog te wensen overliet. Vanwege de hygiëne mocht er overigens sinds 1829 niet meer in kerken maar alleen op veilige kerkhoven en op begraafplaatsen buiten de bebouwde kom worden begraven. Nader onderzoek naar het leven van Anthonie en Rachel wees uit, dat ze dezelfde school hadden bezocht. Kort voor hun trouwen kocht Anthonie te Egmond aan den Hoef een bakkerij. Daarnaast was hij lid van gemeente- en kerkeraad. Bovendien was hij bij de familie Tinne van Egmond in dienst als rentmeester.

Uit het stamboomonderzoek kwam Adriaan Hillebrandtz van Egmond voorlopig als de oudste stamvader te voorschijn. Hij dook voor het eerst op in 1700. Dit ronde, voor de nazaten zo belangrijke jaartal markeerde het jaar, waarin hij in de Grote Kerk te Alkmaar belijdenis deed. Later was hij werkzaam als herbergier en verhuurder van paarden en rijtuigen. Uit notariële archieven bleek, dat Adriaan tijdens zijn leven in en rond Alkmaar veel grond en huizen kocht. Na zijn overlijden werd hij in de Grote Kerk te Alkmaar begraven. Deze plaats tekende de goede maatschappelijke positie van de familie.

Uit het archiefonderzoek ontstaat zo het volgende beeld van de familie Van Egmond-Planteydt. Reeds ten tijde van de Republiek waren de leden lidmaat van de gereformeerde kerk. Aangezien deze kerk toen een overheersende positie had, konden de Van Egmonds ook politieke functies bekleden. In het dagelijkse leven verdienden de meesten hun brood als bakker, herbergier of boer. Tenslotte blijkt ook in deze familie de ongezonde leefsituatie onder de kinderen haar dodelijke tol te hebben geëist.

Grafherstel

Dank zij publikaties over de familiegeschiedenis en de vervallen graven in drie Nieuwsbrieven kreeg het Comité ruim dertig schenkingen van familieleden binnen. Hiermee kon de restauratie van de graven worden betaald. Om kosten uit te sparen werden familieleden opgeroepen bij het spitten, sjouwen en kruien te helpen. Na toestemming van de kerkvoogdij te hebben gekregen, kon het herstel van de graven beginnen.

In januari 1993 had de eerste inspectie plaats. De aanwezige familieleden ervoeren het moment, waarop de stenen van de graven werden verwijderd, als spannend en indrukwekkend. Na het onderzoek werden delen van het metselwerk vernieuwd. De gebroken zerken werden met kit en steunbalkjes bijeen gehouden. Uit oude foto's was gebleken, dat rond één van de graven een ijzeren hek had gestaan. De familie kon echter beslag leggen op een hek van hetzelfde type. Nadat de gedenktekens waren schoongemaakt, bleven de teksten slecht leesbaar. Daarom werden ze met zwarte verf ingekleurd.

Voorvaderdag

Op 19 juni 1994 kwamen ongeveer honderd nazaten van Anthonie van Egmond en Rachel Planteydt te Egmond aan den Hoef in de slotkapel bijeen om het resultaat te bewonderen. Het was toevallig vaderdag. De bijeenkomst kreeg dus het karakter van voorvaderdag. Aangezien de kleinkinderen van Anthonie en Rachel van het vrouwelijk geslacht waren, nam uit de families Kieft, Bas, Bloothoofd en Schrooder telkens iemand het woord om iets over een voorouder te vertellen. Zo kwamen de nazaten te weten, dat Pieter Kieft in de traditie van de familie een café bezat, maar uiteindelijk te veel een klant werd van zichzelf. Een ander vertelde over het poëziealbum van zijn grootmoeder Rachel de Jong. Haar oma Rachel Planteydt schreef hierin een gedicht, dat voorgelezen werd.

Hierna volgde een uitleg over de restauratie van de graven en ging het gezelschap naar buiten om de herstelde graven te bezichtigen. Nazaten met veel voorkomende voornamen als Anthonie en Rachel plantten vervolgens drie struiken bij de graven.

Na een lunch in de slotkapel was er gelegenheid om een tentoonstelling te bekijken. Natuurlijk waren er veel foto's waaronder een ingelijst portret van Rachel Planteydt. Ook waren er voorwerpen te bewonderen, waaronder een zogenaamd haarwerkje. Het bestond uit een ovale lijstje, waarin met haar van de overledene een graf met treurwilg en de initialen van een dochter van Rachel en haar echtgenoot waren geweven. De twee waren in 1867 en 1869 overleden. Dergelijke haarwerkjes werden in de negentiende eeuw regelmatig gemaakt als tastbare herinnering aan een overledene.

Tenslotte was er ook aan de kinderen gedacht. Met trompetgeschal werd een heuse hertog van Gelre met jonkvrouw en page binnengehaald. Enkele leden van het adellijke geslacht Van Egmond waren immers tot deze waardigheid opgeklimmen. Voorafgegaan door de hertog bekeken de aanwezigen de ruïnes van het kasteel. Hiermee eindigde de voorvaderdag. Aangezien het Comité Van Egmond-Planteydt haar doel had bereikt, hief het zich nog in hetzelfde jaar op.

Van materieel archief naar funerair erfgoed

Dit voorbeeld laat zien, dat het verrichten van genealogisch en aanvullend historisch onderzoek populair is. Bovendien blijkt het onderzoek zich niet tot archieven te beperken. Ook objecten als graven, foto's en haarwerkjes herbergen informatie over het verleden. Zij vormen het materiële archief van een samenleving. Het Comité Van Egmond-Planteydt heeft laten zien, hoe herstel van familiegraven het verleden voor een familie kan doen herleven. Het betreft niet alleen de familiegeschiedenis,

maar ook godsdienstige, politieke, sociale, economische en medische aspecten. Er is dus sprake van democratisering van de historische belangstelling, waarbij de alledaagse, tastbare dodencultuur van een familie centraal staat.

In breder verband geldt hetzelfde voor de samenleving als geheel. Zoals archieven de papieren nalatenschap van steden en dorpen bewaren, zo vormen kerken, kerkhoven en begraafplaatsen het materiële archief van gemeenschappen. Zij bevatten informatie over het verleden in het algemeen en de dodencultuur in het bijzonder. De Terebinth heeft daarom in 1992 *Begraafplaatsen* als cultuurbezit gepubliceerd om de dodenakkers te kunnen inventariseren. Deze handleiding is door het Comité Van Egmond-Planteydt gebruikt. Ze vormt ook de basis voor de inventarisatie van begraafplaatsen in de provincie Utrecht door historische verenigingen. Albert van der Zeijden zal in het volgende artikel nader ingaan op het inventariseren van begraafplaatsen in de stad Utrecht. Hierin zal aandacht worden gevraagd voor de waarde van doorsnee graven.

In het artikel van Marga Altena zal beeldmateriaal als bron van het verleden worden geanalyseerd. Het gaat hierbij om dodenmaskers, schilderijen, foto's en video-opnames van overledenen. Dank zij de opkomst van de fotografie en de video is nu iedereen in staat zelf opnames van gestorvenen en uitvaarten te maken. Hoewel het privé-opnames betreft, kunnen ze door overdraging aan archieven worden ontsloten en zo openbaar bezit worden.

Waard om te bewaren

Daarom kan tenslotte de vraag worden gesteld, welke voorwerpen of afbeeldingen het waard zijn om te bewaren. Het gaat daarbij zoals gezegd niet alleen om mooie of bijzondere voorwerpen of afbeeldingen maar om de delen van het materiële archief, dat die door hun alledaagsheid extra kwetsbaar zijn. Deze keuze moet niet alleen afhangen van een op zichzelf lofwaardig particulier initiatief als dat van het Comité Van Egmond-Planteydt. Daarnaast is er een weldoordachte richtlijn nodig voor beheerders van begraafplaatsen om alledaagse graven en andere objecten op de plek zelf te behouden en voor beheerders van archieven en musea als het in oprichting zijnde Nederlands Uitvaart Museum om gewone funeraire voorwerpen en beeldmateriaal te verzamelen, toegankelijk te maken en tentoon te stellen. Vanzelfsprekend moet daarvoor ook geld beschikbaar worden gesteld. Het is immers van cultuurhistorisch belang, dat uit verschillende periodes en regio's exemplaren uit het omvangrijke materiële archief tot het funeraire erfgoed gaan behoren, die samen een beeld van de alledaagse dodencultuur geven. Een samenleving kan immers niet bestaan zonder

Na de restauratie

geheugen. Het herstel van de graven van de familie Van Egmond-Planteydt heeft laten zien, hoezeer via voorwerpen de herinnering aan het voorbije kan worden opgeroepen. Het zou in overeenstemming met de waarde van het alledaagse zijn om voor het opstellen van een dergelijke richtlijn niet tot het magische jaar 2000 te wachten.

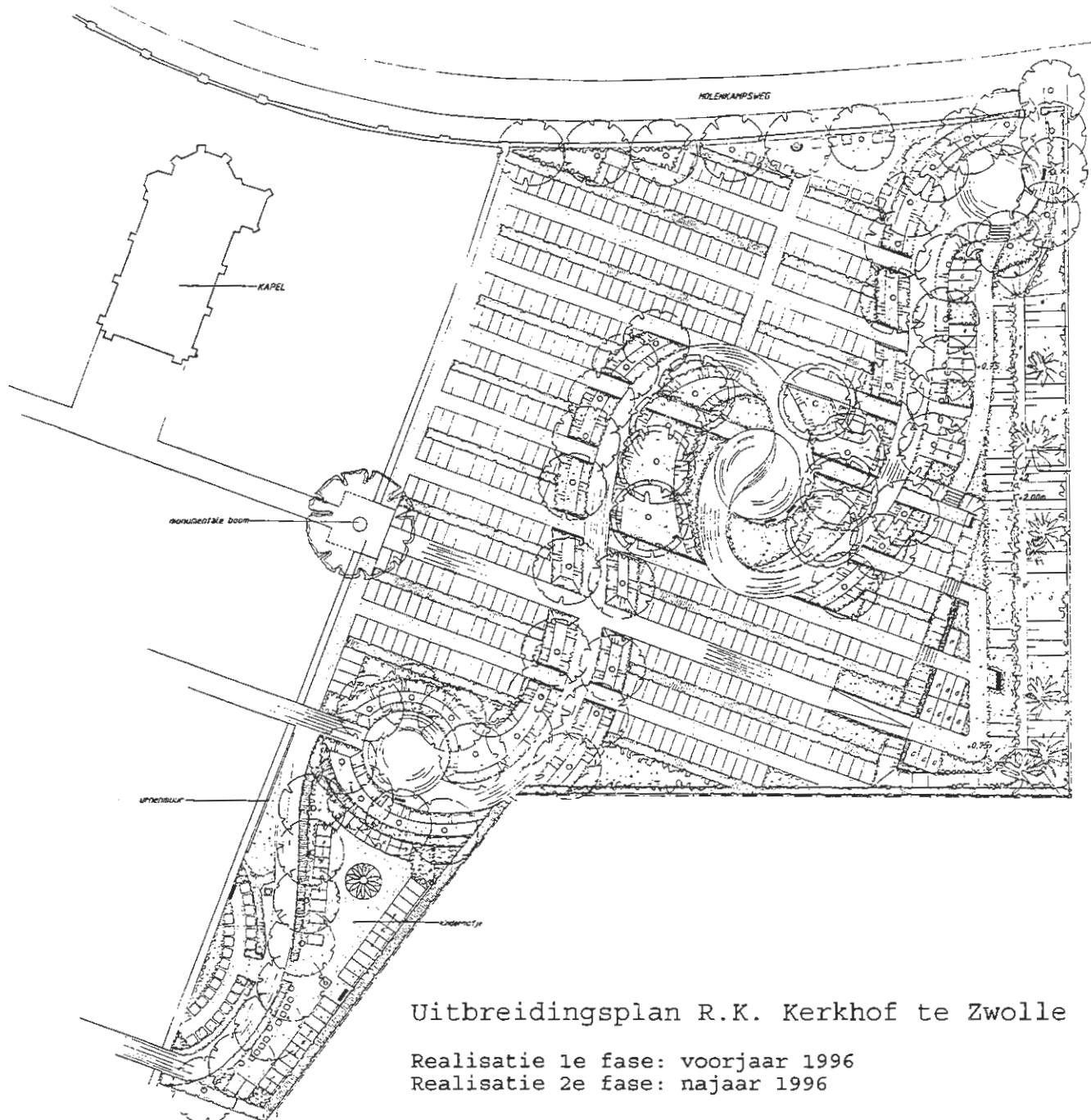
Wim Cappers

W I L L E
Landschaps- & Begraafplaatsarchitectuur

ir. Ada Wille bnt
Dorpsstraat 37
2396 HB Koudekerk a/d Rijn
tel/fax: 071-3419097

Advisering en ontwerpen o.a. op het gebied
van begraafplaatsen en crematoria:

- restauratie/renovatie
- herinrichting
- uitbreiding
- nieuwaanleg
- beheer

Uitbreidingsplan R.K. Kerkhof te Zwolle

Realisatie 1e fase: voorjaar 1996
Realisatie 2e fase: najaar 1996

HET NUT VAN HET INVENTARISEREN VAN BEGRAAFPLAATSEN

Uitgangspunt van de handleiding *Begraafplaatsen als cultuurbezit*, een publikatie van de Terebinth uit 1992, was dat begraafplaatsen een cultuurhistorische betekenis hebben. Met behulp van dit handzame boekje werd in 1993 een inventarisatieproject gestart: alle min of meer bijzondere grafmonumenten in de provincie Utrecht werden beschreven. Daarvoor was een speciaal inventarisatieformulier ontworpen. Met een groepje van vier inventariseerden wij, onder de vleugels van de Vereniging Oud-Utrecht, de begraafplaatsen van de stad Utrecht. In totaal kwamen we aan 124 grafmonumenten.

Verschillende invalshoeken

Gaandeweg het project realiseerde ik me dat het ook heel goed mogelijk is om te kiezen voor een alternatieve benaderingswijze. De Terebinth kiest voor het bewaren en conserveren van dat wat bijzonder is. Het is een vorm van monumentenzorg. Deze manier van kijken is belangrijk omdat steeds meer begraafplaatsen door de slopershamer bedreigd worden omdat ze bijvoorbeeld moeten wijken voor een snelweg.

Maar begraafplaatsen hebben ook een andere cultuurhistorische betekenis. Ze zijn ook een spiegel van de omgang met de dood in een bepaalde periode. Maar als je dat wil meten dan moet je niet het bijzondere willen beschrijven maar juist de doorsnee: het gewone of het alledaagse.

Beide soorten inventarisaties hebben hun nut maar ook hun eigen problematiek. In dit artikel geef ik een bescheiden overzicht.

Het bewaren waard

Bij het benaderen van graven als monumenten is de belangrijkste vraag natuurlijk: welke gedenktekens inventariseer je en welke niet. Meestal is het niet haalbaar om alles te doen, al is dat bijvoorbeeld in één van de Utrechtse projecten wél gebeurd, namelijk in De Bilt. De ervaring leert dat er binnen het inventarisatiegroepje meestal snel overeenstemming is over wat belangrijk en interessant is. De Jugendstilgraven op begraafplaats Soestbergen zijn uit esthetische overwegingen zeker het behouden waard. Ze hebben een prachtige belettering en zijn ook anderszins fijnzinnig vormgegeven. Andere monumenten zijn interessant vanwege het materiaal waarvan ze gemaakt zijn. Het grafmonument van Petronella Duyvis, uit 1893, oogt op het eerste gezicht niet bijzonder, maar het is wel van glas en dat kwam toen niet veel voor. Nog weer andere monumenten horen op de lijst omdat er bijzondere mensen onder liggen, op

Inventariseren op de Tweede Algemene Begraafplaats

Soestbergen bijvoorbeeld de bekende dominee Nicolaas Beets, die onder zijn pseudoniem Hildebrand zijn onsterfelijke *Camera obscura* schreef. De keuze voor de monumenten lijkt subjectief en is dat ook wel een beetje. De verleiding is groot om dat wat oud en dus zeldzaam is een grotere waarde toe te kennen. Ook de omvang is soms een factor. Om de grote kolossen uit de vorige eeuw, hoe wanstaltig ook, kun je niet heen. Dat wij ze soms lelijk vinden, wil niet zeggen dat ze niet op de lijst horen. Ze horen bij de negentiende eeuw en vertegenwoordigen een documentaire waarde.

Wil dat nu zeggen dat alle 124 graftekens die wij in het Utrechtse geïnventariseerd hebben het bewaren waard zijn? Deze vraag is niet geïsoleerd te beantwoorden. Graftekens ontleen hun betekenis onder andere aan de context waarbinnen ze functioneren. Iets is bijzonder of juist gewoon binnen de context van de begraafplaats als geheel en die van de overige grafmonumenten. In dat licht kan het soms interessant zijn om complete delen van een begraafplaats te conserveren.

Maar er spelen ook andere overwegingen een rol. Graftekens en begraafplaatsen hebben zeker een cultuurhistorische betekenis, maar dat is niet hun belangrijkste functie. Begraafplaatsen zijn eerst en vooral bedoeld als laatste rustplaats voor de overledenen, ze kunnen een therapeutische functie hebben voor de nabestaanden en ze vertegenwoordigen tenslotte ook een economisch belang. Nabestaanden betalen grafrechten die uiteindelijk verlopen en dat is goed en natuurlijk. Graven moeten van tijd tot tijd geruimd worden als ze hun functie voor het heden verloren hebben. Een continue verversing is nodig om een begraafplaats "levend" te houden. Zo gauw je er een stolp omheen zet is de begraafplaats dood.

Opvattingen over de dood

De invalshoek van de historicus is overigens niet in de eerste plaats de monumentenzorg. Hij wil het verleden begrijpen in zichzelf, hij wil een tijdsbeeld geven. Door het werk van de Franse historici Philippe Ariès en Michel Vovelle hebben we geleerd dat ook de dood een geschiedenis heeft; opvattingen over de dood zijn in de loop der eeuwen gewijzigd en dat is onder andere te zien aan het veranderend aanzien van de begraafplaatsen. Alleen al het feit dat wij gewend zijn onze graven te markeren met een persoonlijk grafteken was een revolutionaire ontwikkeling die voor een belangrijk deel pas zijn beslag kreeg in de vorige eeuw. Maar ook onze "moderne" begraafplaatsen, die door allerlei wettelijke bepalingen in de vorige eeuw buiten de stadskernen ontstonden, hebben reeds een geschiedenis. In de afgelopen 170 jaar varieerde het soort graftekens, wat betreft materiaal en vorm, en varieerden ook de teksten die in de stenen werden uitgehouwen. Het is zinvol om deze veranderingen te inventariseren omdat ze iets kunnen zeggen over veranderende opvattingen over de dood.

In de geschiedwetenschap is, ook internationaal, nog niet veel van dit soort onderzoek verricht. Belangrijke uitzondering is een boek van de al genoemde Vovelle, dat deze samenstelde met Régis Bertrand: *La ville des morts*, De stad der doden, dat in 1983 te Parijs verscheen. Zij hebben een vijftal begraafplaatsen in Zuid-Frankrijk geïnventariseerd via een kwantitatieve benadering. Aan de hand van enkele formulieren tellen ze welk type grafmonument in een bepaalde periode voorkomt en inventariseren ze ook zaken als materiaalgebruik en teksten. Het is interessant om te zien dat er in de loop van de tijd veel verandert. Bijvoorbeeld in het woordgebruik rondom de dood. In plaats van het directe "mort", "dood" en "décédé", "overleden" wordt steeds meer de voorkeur gegeven aan verhullender woorden als "ici repose", "hier rust" of "cigit", "hier ligt". Nog opvallender is dat op een zeker moment alle verwijzingen verdwijnen en de stilte overblijft. Correspondeert deze tendens met een proces van ver-

dringing, waarbij de dood uit het dagelijks leven werd verbannen? Ook de vorm van de stenen en het materiaalgebruik wordt gewijzigd. En er zijn verschillen tussen de geloofsgroepen: op katholieke kerkhoven domineren bijvoorbeeld de kruisen, een verschijnsel dat we ook in Nederland kennen.

De kwantitatieve methode is tijdrovend. Onder leiding van Vovelle werden niet minder dan 5000 graftekens geïnventariseerd. En dan bepaalden zij zich nog tot een steekproef! De grootste gemene deler, en de verschuivingen daarin, ontdek je alleen door veel te tellen. Essentieel is het voorwerk: de formulieren bepalen wat je inventariseert en wat je over het hoofd ziet omdat je daar van te voren niet aan gedacht hebt.

En dan hebben we het alleen nog over praktische problemen. Een principiële punt is dat de begraafplaatsen zoals ze er nu uitzien niet in alle opzichten een representatief beeld van het verleden geven. Graven worden geruimd en sommige categorieën graven treft dat lot eerder dan andere. Ook zullen er, zeker in de beginperiode, graven zonder grafteken zijn geweest. Dit is een interessant verschijnsel dat echter lastig is te tellen. Op de katholieke begraafplaats in Utrecht is een belangrijk deel ingeruimd voor de zogenaamde tien jaren graven. Deze graven zijn per definitie na tien jaar verdwenen maar drukten en drukken wel een belangrijk stempel op de begraafplaats. Het zijn allemaal eenvormige platte en liggende stenen van circa één bij één meter. Het correspondeert met een nieuw type zakelijkheid. Dit type grafmonument markeert een belangrijke fase in het moderne denken over de dood die inmiddels achterhaald is door de nieuwe romantiek rond de dood.

Minstens zo belangrijk is dat het beeld van een begraafplaats wordt bepaald door een mengeling van oud en nieuw. En ook dat totaalbeeld wil je achterhalen. Daarvoor heb je aanvullend bronnenmateriaal nodig; bijvoorbeeld oude foto's of prenten, die echter lang niet altijd beschikbaar zijn. In Utrecht is dit bijvoorbeeld maar mondjesmaat het geval. Toch is deze methode het proberen waard. In de publikatie over begraafplaatsen in de stad Utrecht zal daarom iets van de bredere, door Vovelle voorgestane benadering doorklinken.

Albert van der Zeijden

"DER TOD IST EIN SCHLECHTER PORTRAETMALER"

Goethe

Onlangs was bij de VPRO De Tijdmaschine te zien, een documentaire van filmhistoricus Peter Delpout. Bij dit filmhistorisch overzicht werd ik getroffen door een amateurfilm, die niet alleen een bejaard echtpaar weergeeft terwijl het in de tuin voor de camera poseert, maar ook na het overlijden. Het ene moment lachen de oude mensen vriendelijk naar de camera, enkele ogenblikken later liggen beiden opgebaard op een met bloemen versierd bed.

Bij het zien van deze beelden realiseerde ik me hoe zelden we dergelijke opnamen zien. In een tijd waarin krant en televisie dagelijks ongevallen en oorlog vertonen, zijn overleden familieleden op foto's of films blijkbaar taboe. Hoewel de behoefte om geliefde doden af te beelden waarschijnlijk zo oud is als de mens en tegenwoordig bijna iedereen een foto- of videocamera heeft, zijn afbeeldingen van dierbare overledenen opvallend afwezig.

In een poging deze tegenstrijdigheid te begrijpen, maakte ik een verkenning door de geschiedenis van het dodenportret.

Dodenmaskers en voorouderverering

Wanneer in de eerste eeuw voor Christus bij de Romeinen het hoofd van een familie overleed, werd van zijn gezicht een masker in was gegoten. Dit dodenmasker bewaarde men in een familieschrijn. Bij een volgend overlijden droeg men het dodenmasker mee in de rouwstoet om te tonen in welke familie het sterfgeval had plaatsgevonden.

Dodenmaskers vormden de oorsprong van de Romeinse portretkunst die zich kenmerkt door een sterk realisme: rimpels, wratten of verminkingen, de Romeinen schrokken er niet voor terug zich te laten weergeven met een onbarmhartige detaillering.

Er bestaat een standbeeld waarbij een Romein ter verhoging van zijn status, zich heeft laten afbeelden met de doodsportretten van zijn voorouders in de hand. Dit portret droeg tevens een politieke boodschap uit, waarmee het Romeinse dodenmasker ook een openbare betekenis kreeg.

Doden als aankondigers van het hiernamaals

Gedurende de middeleeuwen werden overledenen niet afgebeeld als dode individuen, maar als anonieme figuren uit het dodenrijk. Wachtend op de gang naar het hiernamaals en afgebeeld in half vergane toestand dienden zij als waarschuwing voor de levenden, waarbij hun wereldse uiterlijk er niet toe deed. De nadruk op het

verval van aardse schoonheid moest wel heel letterlijk het "Heden ik, morgen gij" uitdrukken.

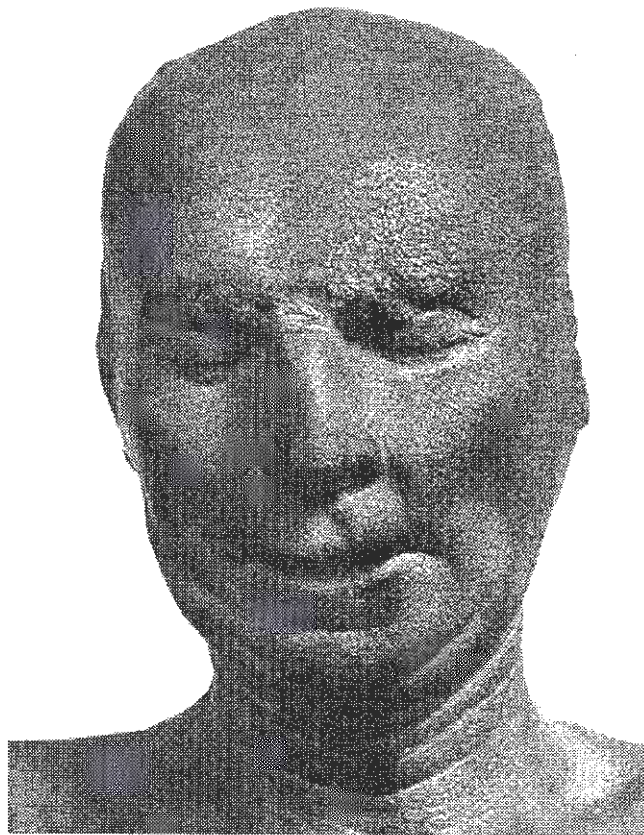
Vanwege de symboliek van middeleeuwse dodenportretten kunnen we eigenlijk niet spreken van portretten als weergave van een individueel persoon. Zelfs wanneer een dode de schijn van een persoonlijke gelijkenis heeft, is deze ondergeschikt aan de boodschap.

Nieuwe dodenmaskers en de eeuwige roem

Met de hernieuwde interesse voor de antieke oudheid ontstond in de renaissance de belangstelling op voor het realistische portret. Door de waardering van de individualiteit van de mens ontwikkelde de afbeelding van een gezicht zich tot die van een persoon. Het "aangezicht" veranderde in een "portret". Er ontstonden geschilderde dodenportretten, die door hun geidealiseerde weergave een troostvolle uitwerking gehad moeten hebben.

Het dodenmasker uit de klassieke oudheid raakte in de renaissance weer in gebruik. Een bekend dodenmasker is dat van bouwmeester en beeldhouwer Filippo Brunelleschi. Zijn dood in 1446 beleefde men als een moment van historische betekenis.

Filippo Brunelleschi, 1377-1446

Een dodenmasker verwees naar de roem van de klassieke oudheid. Door Brunelleschi te voorzien van een dodenmasker plaatste men hem in de rijen van de onsterfelijke antieke helden. Dergelijke dodenmaskers lijken weinig geschikt voor intiem gebruik. De door ziekte of ouderdom getekendgezichten zijn weinig vredig van uitdrukking. Door de gedetailleerdheid van huid en haar ligt de nadruk zo sterk op de uiterlijke vorm, dat het ontbreken van leven bijna tastbaar wordt.

Post mortemfoto's als intieme herinnering

In de negentiende eeuw werd de portretkunst bereikbaar voor een groot publiek. Het achttiende eeuwse handgeschilderde miniatuurportret droegen welgestelden bij zich als een kostbaar kleinood. Met het schaduwportret werd de vervaardiging gemechaniseerd, zodat een portret ook voor het burgerpubliek betaalbaar werd. De fotografie zou het portret in de eerste helft van de twintigste eeuw definitief democratiseren.

In de negentiende eeuw groeide het verzamelen van fotoportretten uit tot een rage. In het familiealbum kregen naast familiefoto's ook afbeeldingen van staatshoofden en kunstenaars een plaats. Opgesteld in de salon en voor bezoekers ter inzage ging er van het familiealbum een sociale en een politieke boodschap uit. Het album was gedeeltelijk openbaar.

Familieleden werden niet alleen gefotografeerd bij geboorte en huwelijk, maar ook na hun overlijden. Vooral foto's van opgebaarde kleine kinderen vormden een intieme herinnering. Door het formaat lijken deze foto's voor privégebruik bedoeld. Hoewel geschikt om te worden meegedragen, zijn ze ook te vinden in familiealbums, op bidprentjes en grafstenen. Na verloop van tijd veranderde het gebruik: net als andere familiefoto's verloor een post mortemportret na het overlijden van de direct betrokkenen zijn emotionele lading en belandde in het familiealbum.

Een interessant gebruik van fotografie is die waarin levende en dode gezinsleden werden gecombineerd. Een gewoonte die ook al voorkwam in de schilderkunst in de renaissance. Wanneer een geportretteerde de foto van een overleden geliefde in de hand houdt, meestal bij het leven gefotografeerd, is de gelijkenis met het Romeinse voorouderportret opvallend.

Film: de levende doden

Sinds de uitvinding van de film in 1895 werd het mogelijk de zichtbare werkelijkheid spontaan weer te geven. Meer dan ooit waren de opnamen uit het leven gegrepen. Sterker, met deze "levende fotografiën" kon men het verleden nieuw leven inblazen. De vertoning van inmiddels overleden personen gaf de indruk, dat deze letterlijk

weer tot leven werd gewekt.

Zoals bij familiefoto's werden ook bij familiefilms overleden personen vastgelegd. De bovengenoemde amateurfilm werd opgenomen over een periode van tien jaar, waarbij de beelden van het overleden paar het natuurlijke einde vormen van een portret door de tijd heen.

Ook hier zijn de beelden door de intieme sfeer en de ontluistering van de overledenen confronterend. Het verschil met vroegere dodenportretten is echter dat de herinnering aan de levende personen zo vers in het geheugen van de toeschouwer ligt, dat deze dodenportretten de betekenis als definitief portret missen.

Video maakt sinds de jaren tachtig het medium film voor een groot publiek bereikbaar. Voortaan kan ieder die dat wil zijn familie in bewegende beelden vereeuwigen. Hoe is het dan te verklaren dat zo weinig overledenen worden gefilmd? Is het de gebruikelijke schuchterheid die optreedt wanneer we te maken krijgen met de dood, of spelen andere zaken een rol?

De eigenschappen van film sluiten blijkbaar niet aan bij de manier waarop men in onze samenleving met de dood omgaat. De schroom om gestorvenen te filmen lijkt ingegeven door het feit dit zelden fraaie beelden oplevert. Net als bij dodenmaskers en foto's werk en filmbeelden van een overledene, door de strikt objectieve weergave van wat eigenlijk een emotioneel moment is, onbehaaglijk.

Daarnaast speelt mogelijk een andere factor een rol. De vroegere dodenportretten ontstonden in tijden waarin portretten schaars waren. In onze tijd beschikt iedereen over voldoende beeldmateriaal van een geliefde tijdens zijn of haar leven. Waarom zou men daaraan de schokkende beelden van een doodsbed toevoegen? Desondanks is het opmerkelijk dat het eeuwenlange nastreven van een getrouwe weergave, eenmaal werkelijkheid geworden, bij dodenportretten niet wordt gewaardeerd.

Beeldarchieven als gemeenschappelijk geheugen

Dodenportretten krijgen in collecties een openbare betekenis. Overgeleverd vanwege hun eenmaligheid of kunstzinnige waarde maken ze deel uit van onze sociale en culturele geschiedenis. In het bijzonder foto's en films zijn door hun thema's uit het dagelijkse leven tot het beeldarchief van het gewone volk geworden. Hoewel dit materiaal juist vanwege die alledaagsheid door historici aanvankelijk over het hoofd werd gezien, blijkt het door de documentatie van het leven en sterven van gewone mensen van onschatbare waarde.

Marga Altena

HEEMSKERKS GEMEENSCHAPSGEVOEL

Heemskerk was het doel van de Terebinthexcursie op 3 april. Een onopvallende gemeente, die prachtig gelegen is aan de rand van het Noordhollandse duinreservaat op de geestgronden. De laatste decennia is de plaats uitgegroeid van zo'n 6.000 tot 35.000 inwoners. Een dergelijke groei heeft vaak tot gevolg dat historische plekken achteloos worden opgeruimd en dat de inwoners maar weinig binding voelen met de woonplaats. Zo niet in Heemskerk, waar de Historische Kring 1.600 (zestienhonderd!) leden heeft en waar met vrijwilligerswerk ongelooflijk veel is behouden en opgeknapt. De inzet van al die mensen, kortom dat gemeenschapsbesef, is mij naast alle historisch en bouwkundig interessante details, vooral opgevallen. De Terebinthleden Wietsma en Hin hebben daar een belangrijke rol bij gespeeld. Zij waren met hun kennis van zaken dan ook verantwoordelijk voor deze excursie.

Laten we beginnen op Eikenhof, aangelegd in 3,5 hectare natuurgebied met eiken- en berkenhakhout. Om het bosachtige karakter te behouden werd de begraafplaats in de vorm van terpen aangelegd: zeskantige grafheuvels waarop 52 graven gesitueerd zijn, met de voeteinden naar elkaar toe en in het midden nog enkele graven. De hoeken worden benut voor urnen en kindergraven. De terpen zijn van elkaar onderscheiden door paden en groen. Sinds de aanleg in 1974 is Eikenhof uitgegroeid tot 33 terpen, waarvan de laatste wat hoger zijn dan de eerste, omdat er nu in twee lagen wordt begraven. Ongeveer 70 procent van de capaciteit is nu uitgegeven en er vinden tachtig begrafenissen per jaar plaats. Ruimingen hebben zich nog niet voorgedaan. De opzet van deze begraafplaats is vergelijkbaar met de ideeën die werden besproken in de eerste Terebinth van dit jaar: trachten een begraafplaats zoveel mogelijk te integreren in de natuurlijke omgeving.

Na de nieuwe begraafplaats gaat het naar het centrum van Heemskerk. In het midden staat de nederlands-hervormde kerk uit 1628, met daaromheen het kerkhof. Op dezelfde plaats stond ook al een kerk in de elfde eeuw. De uit reuzemoppen bestaande toren dateert uit de dertiende eeuw en heeft een weinig voorkomende stenen spits. Ter verwelcoming van het Terebinthgezelschap werd de uit 1464 daterende klok geluid. De kerk met romaanse onderbouw en gotische bovenbouw is diverse malen gerestaureerd, waarbij onzorgvuldig is omgesprongen met de grafstenen in de vloer. Sommige werden in de muur gemetseld, maar ook werden zerken van elders aangevoerd om er de vloer mee te bedekken. Sinds de Hervorming is de kerk niet meer katholiek, maar op het kerkhof ligt nog wel een bijzonder priestergraf, eigendom van de nabije parochie van de Heilige Laurentius. Het graf ligt op de plek waar vroeger het priesterkoor

Zerk van de dorpstimmerman

moet zijn geweest. Er zijn in het graf vijf pastoors begraven. De liggende zerk vertoont het kruis en de kelk met hostie als symbool voor het priesterschap.

De oudste zerk op het kerkhof is die van de gebroeders van Assendelft en dateert uit 1467. Opvallend aan het kerkhof is dat er niet alleen hoogwaardigheidsbekleders zijn terug te vinden, maar ook de bakker, de wagenmaker en de timmerman van het dorp. Bovendien liggen er enkele oorlogsgraven van geallieerden die in de tweede wereldoorlog in of nabij Heemskerk de dood vonden. Sinds 1976 worden geen nieuwe graven meer uitgegeven.

Even verderop staat de katholieke kerk van de parochie van de Heilige Laurentius. Deze kerk, in 1891 gebouwd door Tonnaer, een leerling van Cuypers, is in 1986 aan de buitenkant geheel gerestaureerd. De kerk heeft een bijzondere houten toren, met zink bekleed. Tussen 1987 en 1991 is de binnenkant geheel door vrijwilligers opgeknapt. Naar schatting zijn er zo'n 28.000 uren gaan zitten in de beschildering van het tongewelf met sjablonen, van de bakstenen en de voegen en in de bouw van het altaar. Achter de kerk bevindt zich de begraafplaats.

Vroeger lag er ook een deel van de begraafplaats naast de kerk, maar dat is geheel geruimd. De stoffelijke overschotten, uit de periode 1860-1976, zijn herbegraven achter de kerk. Uiteenlopende zerken van het geruimde deel zijn opgeknapt en hier weer geplaatst. Zij geven een beeld van de variëteit aan grafstenen en steensoorten die de laatste honderd jaar werden gebruikt. Tegelijk is het een monument voor de herbegraven dorpsgenoten.

Het voorbeeld Heemskerk geeft op indrukwekkende wijze aan, hoeveel er met eigen initiatief en de inzet van veel vrijwilligers bereikt kan worden.

Henk de Feijter

FIETSEXCURSIE OOSTERHOUT

Op zondag 31 maart had de fietsexcursie in en rond Oosterhout plaats. In het koffiehuis van het openlucht-museum Oud-Oosterhout werden we ontvangen met koffie en een heerlijke Oosterhoutse lekkernij. De opkomst was, waarschijnlijk vanwege het slechte weer, wat magertjes. Maar enkele leden zijn toch vol goede moed op de fiets gestapt. De anderen volgden met de auto, soms via een iets andere route.

De fietsroute voerde door het bos naar de joodse begraafplaats. We werden rondgeleid door een lid van de joodse gemeenschap uit Breda. Hier wordt al sinds 1811 begraven. Nu is er nog maar eenmaal in de twee jaar een begrafenis. Het is een goed onderhouden begraafplaats. Wel is het jammer, dat er binnenkort een forse schoonmaak plaatsvindt, uitgevoerd door leerlingen van de tuinbouwschool uit Breda. Hierdoor gaan veel korstmossen verloren. Verschillende leden van ons gezelschap hebben de rondleider ervan weten te overtuigen, dat korstmossen niet alleen een functie hebben ter bescherming van de steen, maar ook sfeerbepalend zijn op een begraafplaats.

Vanwege vandalistische activiteiten werd al in 1844 een opzichtershuisje gebouwd en een omheining geplaatst. Tijdens de rondleiding werden we gewezen op enkele joodse symbolen zoals de ramshoorn voor blazers, een mesje en een klem voor besnijders en de zegenende handen voor een priester. Het viel ons op, dat er regelmatig bezoekers komen, omdat er op een groot aantal graven steentjes lagen. Zoals wij bloemen leggen op onze graven, zo is het een joodse traditie om steentjes neer te leggen, liefst afkomstig uit het Heilige Land.

We vervolgden onze fietstocht.

De tweede begraafplaats, die werd aangedaan was de rooms-katholieke te Den Hout. Ze is gelegen aan een

prachtige monumentale heuvel. De eerste begrafenis vond plaats in 1904. Opvallend waren de twee grote treurbeuken, geplant in 1851.

Vanuit Den Hout vertrokken we richting Oud Drimmelen. Van verre kregen we al een indruk van ons volgende doel: het hervormde kerkhof. Een lange oprijlaan voerde ons er naar toe. Waar nu het kerkhof is, stond vroeger een kerk. Waar nu grafstenen staan, zaten vroeger kerk-gangers. In 1793 werd deze kerk afgebroken met als voorwaarde, dat van de buitenmuren een meter vijftig overeind moest blijven staan. Binnen deze muren zou dan een kerkhof aangelegd worden ter vervanging van het om de kerk gelegen kerkhof. In deze muren bevinden zich nog enkele oude grafstenen. Een kerkvoogd gaf een interessante rondleiding. Daarna nam hij ons mee naar het kerkje. Hier vertelde hij over de geschiedenis van de kerk te Drimmelen.

Na de lunch was Geertruidenberg het volgende dorp, dat we bezochten. Hier werden we wederom opgewacht door een kerkvoogd. De begraafplaats was gelegen op een industrieterrein en had ons niet zo veel te bieden. Ongevraagd kreeg de kerkvoogd nog wel advies van Wim Vlaanderen over het snoeien van een tweetal treuressen. Vervolgens reden we op de fiets naar de nederlands-hervormde kerk te Geertruidenberg. Daar wees de kerkvoogd onder andere op de unieke crypte onder het koor, welke tijdens restauratiewerkzaamheden te voorschijn was gekomen. De kosten van het herstel zijn grotendeels betaald uit de erfenis van een zeer vooraanstaande vrouw. De kerk was heel sfeervol en zeker nog een bezoek waard. Er waren veel beeldhouwwerken te zien, rouwborden en zerken. Alles was zeer vakkundig geres-taureerd.

Na een fietstocht van ongeveer een half uur waren we weer terug in Oosterhout. Onderweg passeerden we de Leysenackers, de grootste begraafplaats van Oosterhout. Ook het kloosterkerkhof in de zogenaamde Heilige Drie-hoek kon niet worden bezocht.

Wel bekeken we de nederlands-hervormde begraafplaats, gelegen in de bebouwde kom, welke sfeervol is en goed wordt onderhouden. Indruk maakte het opvallende graf-monument van de heer Wijnaendts in de vorm van een huisje. Op het schuine dak staan de namen vermeld van de mensen, die daar hun laatste rustplaats hebben. Aan de voorzijde zijn de contouren van een deur zichtbaar. Daar staat de spreuk: "Einde van alles".

Tevens was dit het einde van deze zeer geslaagde dag. Wat ons betreft is een excursie per fiets zeker voor her-haling vatbaar.

Francien van der Weerd
Jolanda Goorden

AJAX FOREVER

Westgaarde in Amsterdam, centrum voor begraven en cremeren, vierde op 1 juni haar vijftienvig jarig bestaan en heeft die gelegenheid te baat genomen om in de maand mei een aantal "bewustmakende vernieuwingen" te publiceren. Men kan de crematie afsluiten met een spectaculaire lasershow en vervolgens de as laten verstrooien op een deel van de grasmat van het Ajax-stadion, dat voor dat doel naar Westgaarde wordt overgebracht. Dit heeft binnen de redactie van de Terebinth tot een discussie geleid. De verschillende zienswijzen zijn hieronder weergegeven.

Laser: straal maar op

Het is mij niet bekend of de ceremonie van de asverstrooiing op de Ajax-grasmat opgeluisterd kan worden door de ingeblikte of levende woorden van de speaker, noch of er tribunegeluiden kunnen klinken. Mijn fantasie werd naar mijn eigen smaak wat al te morbide toen ik mij voorstelde of het mogelijk zou zijn om de as te verzamelen in een voetbal, die voor dat doel in een echte goal kan worden geschopt.

Wat maakt mij zo lacherig en kritisch tegelijk? In feite biedt Westgaarde de mogelijkheid om op eigen wijze afscheid te nemen en de dode te gedenken. Dat wat voor mensen waarde heeft kan niet door mij worden beoordeeld. Ik heb bij mijn werkzaamheden als beheerder van de Amersfoortse begraafplaats Rusthof afgeleerd om eigen maatstaven en smaak als algemeen geldend te verklaren. Ik heb te vaak ingezien dat de beleving van mensen iets heel wezenlijks toevoegt aan het gebeuren en dat mijn eigen oordeel daarin tekortschiet.

En toch beleef ik dit aanbod als nep, niet echt. En in het verlengde daarvan als pure armoede. Afwijkend van wat men probeert mogelijk te maken: mensen de kans geven om bewust afscheid te nemen en te gedenken op een wijze die bij hen past. Men heeft iets bedacht waarvoor, waarschijnlijk, empoel bestaat. En dit maakt het pijnlijk. Want ik wil geen supporter van Ajax krenken die blij is met deze mogelijkheid, noch degenen, die een laserstraal herkennen als vreugdevuur of zachte glans.

Wat mij kritisch maakt is het besef dat uitingen die voortvloeien uit de waan van de dag heel dicht lijken te liggen bij uitingen die zijn ingebed in een cultuur. Maar ik voel me langzamerhand een beetje overdonderd door allerlei initiatieven, die van een begraafplaats of een crematorium een verlengstuk maken van het alledaagse leven: de zomerconcerten in Velsen, de fietstochten langs en over de begraafplaatsen, het groeiende aanbod aan funeraire producten en de enorme variatie aan uitvaartmogelijkheden.

De Terebinth is tien jaar geleden opgericht in een funerair

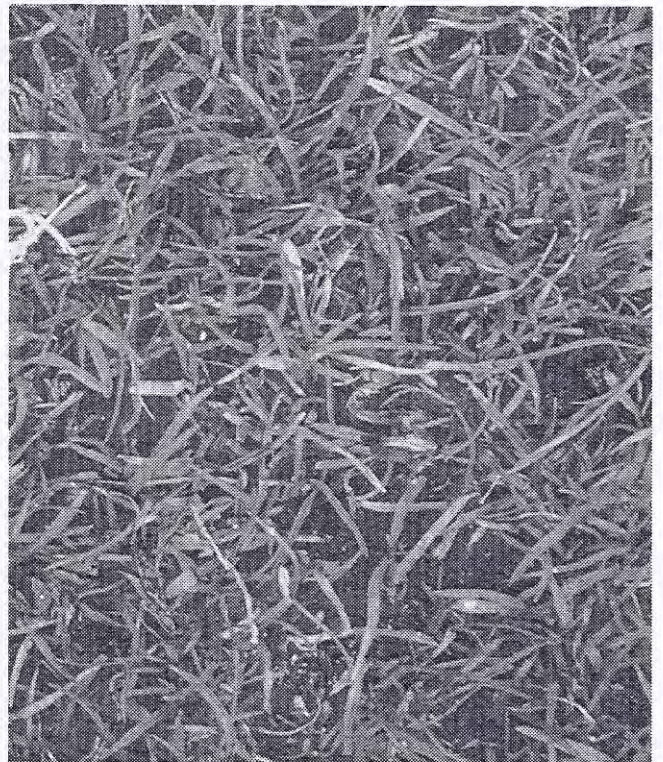
landschap, dat op sterven na dood was. Het is duidelijk dat er leven in is gekomen. Maar het schittert en glimt me te veel. Afscheid nemen is niet grijpbaar en ik kan me niet voorstellen dat dit kan gedijen in een sfeer, die haar ingrediënten haalt uit de wereld van in dit geval Ajax, die voor de overledene is opgehouden te bestaan. De geensceneerde werkelijkheid wordt dan tot theater. En waar blijven de spelers?

Josée Bionda

De toekan komt er aan

Josée Bionda verzet zich tegen de wijze waarop Westgaarde probeert de aandacht te trekken en tegen de producten als het Ajax-veld, die worden aangeboden. Ze staat vast en zeker niet alleen in haar ideeën dat het wel een beetje uit de hand begint te lopen met al die manifestaties en producten. Tien jaar Terebinth heeft ons dit gebracht en zijn we nu gelukkig? Blijkbaar niet. Een typische reactie van een voorhoede in dit geval met verheven idealen en hoogstaande denkbeelden pleit voor meer uitingsmogelijkheden rond het begraven. Door kunstenaars vormgegeven uitingen, fraai gevormd drukwerk, historisch verantwoorde restauraties, dat is alles ok. Maar zo gauw het gewone volk er mee op de loop gaat, wordt het al gauw smakeloos gevonden. Zo gaat het steeds met dalende cultuuroederen: buitenshuis eten was zo lange tijd voor weinigen weggelegd.

Opzij, op weg naar Ajax

Die weinigen, een elite dus, cultiveerden hun anders zijn, met het uitwisselen van adresjes waar net een nieuwe maitre beroemde composities had bedacht. Het hoogtepunt in mijn herinnering was de uitvinding van de 'nouvelle cuisine' waar je tegen forse betaling weinig te eten kreeg. Het gewone volk had inmiddels ook genoeg geld en zin om buiten de deur te eten: de opkomst van het toekanconcern hangt ermee samen. De inhoud van het gebeuren is nu echter heel anders: gezellig, veel, vertrouwd. De zaken lopen goed, maar de elite kijkt er op neer. Dat is de typische gang van dalende cultuurgooderen: ze komen van boven naar beneden zakken, maar ze veranderen tegelijk van inhoud. Nu een van de doelstellingen van de Terebinth bereikt lijkt te worden, namelijk dat ieder op zijn wijze uiting kan geven aan zijn laatste rustplaats, een ideëel doel, komt de invulling die mensen dan uiteindelijk kiezen toch niet met onze smaak overeen. Ja, dank je de koekoek, niet iedereen laat een kunstenaar zijn hoogst persoonlijke vorm creëren, niet iedereen huurt een dichter in om de laatste gedachten vorm te geven. En omdat mensen het moeilijk vinden om vorm te geven, en het toch van ze wordt verwacht, ontstaat er een markt waar het in voorgedrukte sjablonen te koop is. Als je wilt gaan eten, hoef je geen risico te nemen want Van der Valk is er gewoon. Als er iemand dood gaat en je weet niet wat er mee aan te vangen, dan is er een catalogus waaruit je kunt kiezen. Wat dat betreft past het initiatief van Westgaarde prachtig bij de initiatieven van alle andere middenstanders die aan produktdifferentiatie doen en zich proberen te onderscheiden van de rest. De markt, ook Westgaarde zelf is te koop, vraagt er om en dwingt ertoe. En wat gaat de elite doen: zich heldhaftig proberen te onderscheiden, net als ze deed bij het overnemen van de spijkerbroek maar dan wel met een designlabeltje eraan? Gaat het de Terebinth nu om het idee, het kunnen kiezen, of om de vorm, de inhoud van die keuze?

Henk de Feijter

You'll never walk alone

Wanneer dit nummer van de Terebinth uitkomt, wordt in Engeland om het Europees kampioenschap voetbal 1996 gespeeld. Over de kwaliteit van het Engelse elftal zijn de meningen verdeeld. Niet iedereen kan het aanvallende maar simpele kick and run concept waarderen. Ook de Engelse voetbalsupporters staan vanwege het gewelddadige karakter van de hooligans soms in een kwaad daglicht. Maar over een ding is vrijwel iedereen het eens. Als het Engelse vak You'll never walk alone, het clublied van Liverpool, aanheft, lopen ook bij de aanhangers van de tegenstander de rillingen over de rug.

In Nederland roepen succesvolle elftallen als Oranje en

Ajax vergelijkbare emoties op. In het stadion worden de samengestroomde supporters één dank zij kledingstukken, vlaggen en sjaals in de kleuren van de club, het afsteken van vuurwerk, massaal meegezongen liederen en spreekkoren, de wave, de opwinding over een doelrijpe kans en de ontlasting bij een doelpunt. Uitzendingen op de televisie trekken een veelvoud aan kijkers. Voor en na de wedstrijd wordt de partij in de pers en op het werk uitvoerig geanalyseerd. Thuis kan de warme maaltijd zelfs worden afgesloten met pak vla in de kleuren van de favoriete club.

Voetbal geeft klaarblijkelijk een gevoel van verbondenheid, dat elders nauwelijks meer te vinden is. Hoeveel mensen zoeken nog het kerkgebouw op om een psalm mee te zingen, een preek naar aanleiding van God's Woord aan te horen, wierook te ruiken, knielend het mysterie van de consecratie te beleven, of het zonlicht door de gebrandschilderde ramen heen te zien vallen? Deze ervaringen passen binnen een religieuze belevingswereld, die is gericht op een bovenaardse werkelijkheid. In onze verwereldlijkte samenleving is vooral behoefte aan een aards ideaal als voetbal.

Blijkbaar bestaat er ook behoefte om de verbondenheid rond voetbal over de dood heen gestalte te geven. In het Spaanse Sevilla kreeg een supporter van voetbalclub Betis het voor elkaar, dat zijn as na diens overlijden en crematie in het stadion een plaats kreeg. Vanwege het gevaar bij rellen mocht de as echter niet in een gevaarlijke, glazen fles worden bewaard, maar in een leeg kartonnen melkpak. Zo kon deze supporter ook na zijn dood de thuiswedstrijden van Betis bijwonen.

Als alles doorgaat, wordt in Amsterdam binnenkort de omgekeerde weg bewandeld. De grasmat van het gesloten Ajax-stadion De Meer biedt uitkomst. Westgaarde wil een deel van de mat naar de begraafplaats overbrengen. Aanhangers van Ajax kunnen dan hun eeuwige liefde voor de club tot uiting brengen, door na het overlijden hun as daar te laten verstrooien. Deze ceremonie vormt het sluitstuk van een ritueel, dat hun leven heeft beheerst.

Hoewel het in de ogen van kerkelijk meelevendenden weinig piëteitsvol klinkt, is er een vergelijking te trekken tussen een katholiek kerkhof en de Ajax-mat in Westgaarde. Katholieke gelovigen lieten zich tot in de zestiende eeuw na hun dood in de buurt van het graf van een martelaar in gewijde begraven in afwachting van de Dag der Opstanding. Overleden Ajaxsupporters kunnen nu hun as laten verstrooien op de grasmat, waarop de voetbalschoenen van Cruïjff, Van Basten en Kluyvert hun prachtige doelpunten hebben gescoord. De Ajax-mat van Westgaarde is zo een vorm, waarin uiting kan worden gegeven aan de tijdloze verbondenheid met Ajax.

Wim Cappers

BOEKBESPREKINGEN

Marcel Messing en Marijke Messing. *Iedereen gaat dood* (Tilburg: Uitgeverij Elzinga, 1996, Gebonden, 184 blz., f 27,95, ISBN 90-6692-163-3).

De uitgeverij schrijft in haar persaanbieding: "Iedereen gaat dood is het eerste informatieve kinderboek in Nederland over het thema dood, met aandacht voor de dood in al zijn facetten.

Er zijn hoofdstukken over de verschillende verhalen die over de dood verteld worden, over waarom je eigenlijk doodgaat, over begrafenissen en rouwgebruiken. Maar ook over zaken als leven na de dood, bijna-doodervaringen, euthanasie, angst voor de dood, afscheid nemen, reïncarnatie, crematie, graven en begraven.

Al deze onderwerpen worden vanuit verschillende culturele, historische en religieuze invalshoeken belicht.

De teksten zijn in korte, toegankelijke paragrafen geschreven. Ook volwassenen kunnen er boeiende informatie in vinden".

Over de schrijvers wordt vermeld dat Marcel Messing culturele antropologie en vergelijkende godsdienstwetenschappen studeerde en adviseur is voor radio- en televisieprogramma's inzake religie en esoterie. Marijke Messing vertaalde en bewerkte talloze kinderboeken. Zij wonen en werken in de Franse Pyreneeën.

Het is ongewoon om een recensie te beginnen met een citaat uit het persbericht van de uitgeverij. Maar ik probeer daarmee te ontsnappen aan mijn eigen kijk op dit boek, die bijna haaks staat op hetgeen de uitgever beweert. De schrijvers stellen: "Als je dit boek gelezen hebt, zal je waarschijnlijk net als wij vinden dat de dood niet iets is om echt bang voor te zijn. Het is het spannendste avontuur in je leven. En het is goed daar alles over te weten te komen".

Als beheerder van een begraafplaats heb ik zowel te maken met ouders en grootouders, die voor hun kinderen en kleinkinderen een goed boek zoeken als met de kinderen, die echt willen weten hoe het met de dood zit. En dan niet in de vorm van een verhaal, maar gewoon feiten. Het verhaal hebben ze vaak zelf wel... Dit boek maakt me kwaad, ongerust en verdrietig, want ik durf het niemand aan te bevelen, terwijl er een grote behoefte aan een boek als dit is.

Dit boek bevat een verzameling losse verhalen en feiten, die uit religie, ervaringen van andere volkeren, andere godsdiensten, andere zeden zijn geplukt en als een soort Reader's Digest gebundeld zijn. Elk onderwerp krijgt gemiddeld een pagina tekst en die teksten zijn subjectief, oppervlakkig en weinig doordacht geschreven. Het abstractiegehalte is voor kinderen veel te hoog en de verhalen zijn willekeurig rond de onderwerpen verzameld. Ik durf het niet aan te bevelen, want ik vraag me af waar

een kind uit een gemiddeld Nederlands gezin naar toe moet met zijn talloze vragen of met zijn opgewekte nieuwsgierigheid. Ik ben bang dat noch de school, noch de ouders, noch de vriendjes er raad mee weten. En dit maakt de dood onbegrijpelijk, eng en iets om misschien wel bang voor te zijn.

Alleen een oudere die bereid en in staat is om al het aangedragen materiaal in een context te zetten en waar nodig aan te vullen en te verduidelijken, zou kunnen overwegen dit boek aan te schaffen. Als encyclopedisch materiaal om zich verder in het onderwerp te verdiepen.

Josée Bionda

A. Ligteringen en I. Meter. *Levend monument* (Gouda: uitgave in eigen beheer van Inez Meter, telefoon 0182-513441, 1995, f 45,-, ISBN 90-9008531-9)

Volgens wettelijk voorschrift opende Gouda in 1832 buiten de stad een algemene begraafplaats. Dit was vooral een hygiënische maatregel. De begraafplaats is tot 1972 in gebruik gebleven en kan dus in 2002 worden geruimd. Het Goudse college van burgemeester en wethouders voelt hier wel voor.

Anke Ligteringen en Inez Meter hebben zich het treurige lot van deze dodenakker echter aangetrokken. Tussen de grafmonumenten heeft zich een prachtige flora ontwikkeld. Terwijl Ligteringen gedurende de periode 1992-1994 kleurenfoto's van het contrast tussen grafmonumenten en wilde flora maakte, leverde Meter passende, poëtische teksten. Woord en beeld wisselen elkaar af, samen geven ze een impressie van deze mooie en interessante begraafplaats.

De makers van dit boek hopen met deze publikatie de ogen van de Goudse politici te openen voor de onbetaalbare waarde van een begraafplaats, waar mensen op een en dezelfde plek rust, natuur en cultuur kunnen vinden. De inzet voor het behoud van de oude algemene begraafplaats van Gouda kan dan ook alleen maar worden onderschreven.

Wim Cappers

Onze Duitse zusterinstelling meldt de publikatie van de *Jahresbibliographie zur Sepulkralkultur 1995*. Op basis van de aanwinsten van de bibliotheek en de inhoud van 48 liefst tijdschriften zijn meer dan duizend titels uit dat jaar bijeen gebracht. Een uitvoerig zaakregister maakt het geheel toegankelijk. Het is een vervolg op de succesvolle bibliografie over het jaar 1994. De nieuwe literatuurwijzer is tegen de prijs van DM 30,- inclusief verzendkosten te bestellen bij: Zentralinstitut und Museum für Sepulkralkultur, Bereich Bibliothek, Weinbergstrasse 25-27, D-34117 Kassel, tel 0561/91893-0, fax 0561/91893-10

EXCURSIE

Enige jaren geleden bezochten de Terebinth de twee Nederlandse erevelden, namelijk het Militaire Ereveld Grebbeberg te Rhenen en het Ereveld te Loenen. Ditmaal gaat de vereniging naar enkele geallieerde oorlogsbegraafplaatsen en de Duitse militaire begraafplaats te IJsselsteijn.

Datum: 31 augustus

Tijd: 10.00

Plaats: wachtkamer station Nijmegen

Eig. verv.: naar station, waar op bouwterrein bij Finapomp links van station kosteloos kan worden geparkeerd. Evt. vanaf Waalbrug richting station, bij Keizer Karel Plein op rotonde tweede straat rechts, links voorsorteren. In de Nassausingel kan de auto bij parkeermeester lang worden gestald

Vervoer: per bus

Gidsen: de heren H.H. Borghgraef en Voigt

Programma:

10.00 koffie in wachtkamer

10.30 vertrek bus naar de Britse militaire begraafplaats Jonkerbos te Nijmegen en de Canadese militaire begraafplaats te Groesbeek

12.30 eenvoudige lunch in Roelanzia te IJsselsteijn

13.30 bezoek aan de Duitse militaire begraafplaats te IJsselsteijn

16.30 terugkeer bij station Nijmegen

Kosten: voor bus en lunch f 32,50

Aanmeld: vóór 15 juli bij Terebinthbureau, 033-4563380

Nota bene: bij onvoldoende opgave kan de excursie niet doorgaan

AGENDA

4 mei-2 aug: tentoonstelling Die Kunst des Gedenkens. Trauer, Tod, Erinnern van de Nederlandse Stichting Memento. Plaats: Westfalenpark te Dortmund, ingangen Florian Strasse en Baurat-Marx-Allee. Tijd: 9.00-21.00. Kosten: DM 2,50. Op 14 juli zijn er tussen 12.00 en 17.00 rondleidingen. Inlichtingen Daatje van Daalen: 020-6385008 en Michel Kuipers 040-2550164

22 juni-1 sept: tentoonstelling Doodeerlijk over begraven en begraafplaatsen in Hilversum door de eeuwen heen naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van Begrafenis en Crematie Onderneming Van Vuure in het Goois Museum te Hilversum. Tijd: dinsdag tot en met zondag van 13.00-17.00

31 augustus: excursie IJsselsteijn en Nijmegen

21 september: algemene ledenvergadering

2-5 oktober: Expo van de NUVU

12 oktober: excursie Haarlem

26 okt-2 nov: herhaling studiereis naar de dodencultuur in Italië. Inschrijving bij Natuur Cultuur Reizen, Postbus 800, 7550 AV Hengelo, 074-2478882

27 oktober: excursie Bergen op Zoom

6 november: congres over verdriet en rouw bij leerlingen van basisonderwijs door het Katholiek Pedagogisch Centrum. Plaats: De Eenhoorn te Amersfoort. De congresfolder verschijnt eind augustus en kan worden aangevraagd bij Ellen van Eijck, 073-6247247

Verzamelgraf in Heemskerk met uiteenlopende grafmonumenten

